

ÉVFORDULÓK

Csokonai, a komáromi poéta

Mondotta ezt önmagáról a költő, a *Bálint napja* című versében, eként:

*Apropos, bizony majd el is felejtettem,
Hogy én komáromi poétává lettem.
Az eszem-izsom közt nem is jut eszembe,
Hogy egy-két rozsdás vers van itt a zsebembe.*

Ha pedig így van, ahogy maga Csokonai mondja, akkor járjuk körül a témát. Derítsünk fényt arra a „rokoni kapcsolatra” amely Csokonai és Komárom városa között kialakult. Mind-az annál is inkább aktuális, mivel 2005. január 28-án emlékezünk Csokonai halálának kétszázadik évfordulójára. Komárom mindig is nagy becsben tartotta a felvilágosodás költőjének emlékét. Már hosszú évtizedek óta utca őrzi nevét, mégpedig a város legszebb utcája. 1997-ben a Református Eklézsia állított emléktáblát Csokonai tiszteletére. Most pedig, a kétszázadik évfordulóra készülve, Oláh Imréné, nyugalmazott tanárnő kezdeményezésére, a Pro Patria Polgári Társulás állít egy 2 méter magas szobrot – Darázs Rozália művésznő alkotása – Csokonai Vitéz Mihály emléke előtt tisztelegve.

A szobor a Tó utcában áll majd, vagyis abban az utcában, ahol Vajda Pál szenátor uram háza állt., s ahol oly gyakran megfordult a költő, ahol él a genius loci – a hely szelleme.

*Csokonaim! Ne szálljon ez az ének,
Míg meg nem áldod. Eltűnődni jó,
Hogy, valahonnan, munkám áldva nézed:
Tiéd e csendes invokáció!*

(Tóth Árpád: invokáció Csokonai Vitéz Mihályhoz)

Amikor a pozsonyi diéta 1796. decemberében bezárta kapuit, Csokonai még kiadta az országgyűlési tudósításait: a *Diétai Magyar Múzsza* tizenegyedik számát, és megfogytakozott reményekkel lépett Géczy József komáromi követ kocsijára, hogy Bicskére utazzék, Kováts Sámuel rektor uram látogatására. A bicskei rektor „osztályos társa” volt Debrecenben, és többször invitálta már Csokonait, hogy viszonzni tudja Sára asszonynak, a költő édesanyjának gondoskodását és vendégszeretetét. A komáromi követ kocsijában ott ült a megye első szolgabírója, Laky Bálint is, aki igyekezett rábírní a „diéta költőjét”, hogy maradjon Komáromban, s próbálja meg felújítani a város irodalmi életét, amely Péczeli halála óta irányító nélkül maradt, és a híres *Mindenes Gyűjtemény* is árvaságra jutott. Hiába volt azonban a marasztaló szó, Csokonai csak nem állt el bicskei útjáról, csupán annyit ígért meg a szolgabírónak, hogy Bálint-napra feltétlen visszajön Komáromba.

Ígérte be is váltotta, 1797. február 14-én, Bálint-napkor, valóban bekopogott Laky Bálint portájára. Az akkori Komáromot, a költő szemé elé táruló képet Kiss Tamás így mutatja be: „Komárom nem nagy város, de elég gazdag. Ott laknak a talpas kalmárok, a hajóépítő szupezerek. Csizmadiák, fésűsök, szappanosok, harisnyaszövők messze földön híresek voltak munkájukról. Szép a komáromi tulipános láda is, ezüst, meg arany van benne¹. „Bertók László pedig ezt jegyezte fel a Csokonai korabeli Komáromról: „Komárom emeletes házaival, szép utcáival és Dunájával külsőre nemigen hasonlít Debrecenhez. Lakói azonban jobbára magyarok, kereskedők, iparosok, akárcsak a debreceniek. Csokonai hamar felismerte a hasonlóságot s megszerette Komáromot. Itt érezte először, hogy ha lapkiadási terve sikerül, itt szívesen letelepedne. Mennyivel más város ez, mint a német szótól és úri csizmától hangos Pozsony, vagy a pénzéhes Pest.”²

¹ Kiss Tamás: Komáromi előjáték. Alföld. Debrecen. 1973. 186. old.

² Bertók László: Így élt Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1973. 112. old.

Csokonai Vitéz Mihály arcképe

A Petőfi Irodalmi Múzeum festménye után. Hornyák László rajza

Csokonai már pozsonyi tartózkodása idején gondolt arra, hogy a megszűnt Mindenes Gyűjtemény utódjaként meg lehetne indítani egy lapot, *Nyájas Múza* címmel. Hiszen Komáromnak irodalmat kedvelő közönsége, sőt nyomdája is van, Weber Simon Péter tulajdonában. Erről ír Széchenyi Ferenc grófnak a Komáromból 1798. január 23-án keltezett levelében: „...összeszedtem írásaimat, amelyek részént eredeti, részént görög, deák, francia, német és olasz nyelvből fordított darabok (...) Ezeket összeszedvén itten Komáromban Nyájas Múza név alatt ki akartam adni.” Csokonait Komáromban Laky Bálint és Éles István – a református kollégium tanára – felváltva látják vendégül. Csokonainak alkalma nyílik a jogi ismeretek gyakorlására – patvaristaként dolgozott Laky szolgabíró mellett a Vármegyeházán a Szombati utcában, (ma Jókai utca). Jobban érdekelte azonban őt a város irodalmi élete, mint a Justitia

szolgálata. Csakhamar kapcsolatba került a komáromi irodalmi körrel, s ahogy maga írja Bálint napja című versében, otthonosan érezte magát a városban.

Hogy mennyire nem a jogot, hanem a poézist kívánta szolgálni, arra bizonyosság a Festetics grófnak küldött levele, melyben tanári állást kér tőle: „Lejöttem 1796 Komáromba, s a vármege mellett praktizáltam (...) az én csendességet szerető lelkem s az én nyájas műzsáckáim ir-
tózhatnak a verbötzy tábornak zajgó lármáitól (...) Én egyedül professzor szándékozok és óhaj-
tok lenni, és egyedül a Nagyságod birtokában, ha erántam Nagyságod oly kegyes lenni méltóztatik.”

Ferenc császár a Napóleon elleni nemesi felkelés táborhelyéül Komáromot jelölte ki, s maga is a város falai közé menekült, mivel a francia seregek erősen szorongatták Bécset. A franciák ellen hadba gyülekezőkhöz Csokonai lelkesítő ódát írt *A nemes magyarságnak felülésére* címmel. Ezt a verset szavalta el 1796. április 26-án, a református kollégium udvarán a felkelők zászlóavató ünnepségén a város legszebb leánya, aki pedig nem volt más, mind Vajda Pál szenátor uram leánya, Julianna. Első találkozásuk sorsdöntő volt, és ahogy Szendrey Imre a szá-
zadfordulón írta: „A szőke fürtű, kékszemű, bíborajkú, Vénusz termetű szép hajadon Csokonait menten elragadta, s alig bírta kivárni, hogy tudós Katona Mihály uram, a kollégium érde-
mes direktora s a parádé főrendezője közelebbi ismeretségbe hozza a bájos szavalónővel.”³

A közvetlen megismerkedés azonban másutt történt: Bédi János csizmadiamester házánál. A mester felesége, a Gvadányival levelező költőnő, Fábíán Julianna ismertette meg Csokonait Vajda Pál uram lányával, Júliával, aki neki unokahúga volt. A találkozás 1797 júliusának elején történt. Hogy milyen hatással volt Júlia Csokonaira, azt mondja el maga a költő:

*Egy nyári estve Lillát,
A gyenge rózsaszájú,
A tűzszemű leánykát,
Megláttam, és azonnal
Látnom, szeretnem – egy volt. (A fogadástétel)*

Ferenczy Miklós, a kitűnő Csokonai-kutató az összeismerkedést így mutatja be: „Vajda Juliska kedvelt tagja volt annak a társaságnak, ahol rokonai és ismerősei körében összejöttek mindazok, akik az irodalmat és a költészetet kedvelték. Bédiné Fábíán Júlia, Vajda Juliska rokona volt, kinek verseit szívesen olvasták ilyen összejöveteleken. A társaságban volt Juliska barátja, Vály Klári is, ki szintén verseket írt. Egy alkalommal a költő barátja, Édes Gergely kíséretében kedves meghívásnak tett eleget, amikor 1797 nyarán egy nyári estve megismer-
te az igen szép, hosszú hajú, fehér bőrű Lillát.”⁴

Ennél a találkozásnál kicsit tovább kell időznünk. Ahogy írja Ferenczy Miklós, Csokonai nem egyedül ment, hanem Édes Gergely kíséretében, aki korának egyik legismertebb költője volt, az ún. Leoninus verselés képviselője. Elnevezését Leo XII. századi latin költőtől kapta. (Irodalmunkban „miveskedőknek” nevezték őket: Gyöngyösi János, Édes Gergely. Jellegzetességük volt, hogy egy-egy mondatban/strófában, csak egyugyanazon magánhangzót alkalmaztak.) Barátságukra maga Édes Gergely is kitér az 1829-ben írt önéletrajzi versében.

*„...Már de Vitéz Miskát lehet itt említenem, aki
Szinte Komáromban jött parolára velem.”⁵*

Csokonai a későbbi években, amikor a Dunántúlt járta, gyakran meglátogatta Édes Gergelyt, a nagyvázsonyi prédikátort.⁶

Csokonai 1797 tavaszától mintegy kilenc hónapon keresztül tartózkodott Komáromban, majd többször visszatért, talán ezek voltak hányatott életének legboldogabb napjai. Debrecen, Sárospatak, Pozsony után ez a város jelentette számára a lírai szerelmet. Egyre gyakrabban fordul meg a Tó utcában, a Vajda-háznál, és *Az esküvés* című versében már a közös jövőről álmodozik:

² Bertók László: Így élt Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1973. 112. old.

³ Komáromi Lapok. 1901. 46. sz.

⁴ Ferenczy Miklós: Csokonai Lillája. HNF Komáromi Megyei Bizottsága. 1968. 9. old.

⁵ Figyelő 1878. V. k. 110–111. old.

⁶ Magyar életrajzi lexikon. Akadémiai Kiadó. Bp. 1967.

Esküszöm hősizin kezedre,
Rózsaszádra, tűzszedre,
Hogy te lész csak kedvesem.
Esküszöm, hogy míg csak élek,
Más szerelmet nem cserélek;
Vagy Lilim, vagy senki sem.

Azt tervezte, hogy Pesten leteszi az ügyvédi vizsgát. Erről tanúskodik Szikágyi Ferenc által közölt levele, melyet Komáromból küldött Sándor Dánielnek, egykori iskolatársának 1798. január 19-én.⁷ Amint tudjuk, Csokonainak ez a terve nem vált valóra.

Csokonai és Vajda Júlia bimbózó szerelmének egyik meghitt tanyája lehetett a komáromi Duna-sziget, amely évszázadok óta a szerelmesek találkozóhelye. A virágzó szépségű sziget – amely még ma is elandalítja az elmélyedést kereső lelkeket – versre ihlette a költőt, és lírájának egyik gyöngyszemében, *A Duna nimfája* címmel így ír:

<p><i>Amott egy nyárfa hívesében, A tűzfa közt, Találni a sziget mentében Egy tiszta közt.</i></p>	<p><i>Itt a vad faunok irtoványi Megtetszenek: Az ősz Dunának szép leányi Itt fürdenek</i></p> <p style="text-align: center;">/.../</p> <p style="text-align: center;"><i>Itt fürde Lilla is magába, S az istenek Az égről e barlangocskába Lenéztenek.</i></p> <p style="text-align: center;">/.../</p>
--	--

Csokonai komáromi tartózkodásának egyik kedves színtöltője a martosi látogatása. Ez a kis falu Komáromtól alig 13 km-re búvik meg a Nyitra árterében. Honfoglalás-kori település, s a természet jóvoltából elkerülte a tatár- és a törökdhűlást. Makulátlan eredetiségében maradt itt meg az ősi magyar jelleg. (Feszty Árpád *A magyarok bejövetele* című körképéhez innen választott modelleket. Itt volt rektor Nagy Mihály, aki Csokonaival diákoskodott Sárospatakon. Ki is hívta magához Komáromból, emlékezve a régi szép pataki évekre. Volt nagy dínomdánom a költő tiszteletére. Csokonai már jól az üveg fenekére nézett, s a vendéglátó rektor mérsékelni próbálta. A rektor unokája így jegyezte az anekdotát: „Öregapám váltig kérte Csokonait, ne igyék annyit. – Meglásd, Miska, sírba dönt az ital, ha oly mértéktelenül iszol. (Akkor már köhögött is.) – No, nem bánom. Nem iszom többet. Rám nézve Bachus meghalt. Rendezzünk illő temetést, adjuk meg neki a megillető tisztességet s üljük meg a torát.

Öregapám kiénekelte, Csokonai pedig gyászbeszéddel elparentálta Bachust. A ravatal helyére a halotti szertartás után behozták az asztalt, megterítették s elköltötték a gyászlakomát. Az egyik pintes üvegben még maradt félliternyi bor. Ezt öregapám az ajtó mögött lévő vakablakba tette a többi üvegekhez.

Lefeküdtek. Éjszaka zörgésre ébredt föl öregapám. Csokonai a maradék bort kutatta a vakablakban, s az üvegek egymáshoz verődtek. – Ki az? Miska, te vagy? Mit csinálsz ott? Barátom, szólalt meg Csokonai, – nem tudok aludni. Bachusnak a lelke kísért. És leeresztette torán a megmaradt bort.”⁸

Mivel Vajdáék a közelgő szüretre Dunaalmásra utaztak, Lilla egy fekete pecsétes levelet hagyott Bédiéknél Csokonai számára. A levél Lilla szerelmi vallomását hozta, amely három-ezer betűből állt. Ennek hatására írja Csokonai *A fekete pecsét* című versét:

*Drága szó ez, szép levélke!
Mert ezért csókollak ám:
Mert tevéled Lilla lelke
Új napot deríte rám...*

⁷ Szilágyi Ferenc: Csokonai művei nyomában. Bp. 1981. 58–59. old.

⁸ Závory Sándor: Emlékeim. Galánta 1914. 52–57. old.; Vargha Balázs: Csokonai emlékek. Bp. 1960. 456. old.

E levél vétele után Csokonai elhagyta Komáromot, megbízható állást keresve, hogy nagyobb reményekkel léphessen Lilla szülei elé. Bicskére ment, s 1797. október 21-én innen ír Lillának:

„Szép Kegyes! Mihelyt vettem boldogító kezecskédnek sorait, azonnal az öröm ezer édes érzésekkel lepte meg tusakodó szívemet, s azonnal kiindultam Komárom földéből. Megyek és repülök, kedves angyalom, a te leveled szárnyakat köt az én óhajtasaimra, s ragadtatva az én szerencsém felé; mert ami a legnagyobb szerencsém volt, feltaláltam...

Egész utazásomban mindég a kezembe tartottam leveledet, s elérkezvén mostani szállásomra, kebelembe dugtam ezt, s annak angyali íróját képzettem magamnak – az éjjel szívem mellett hálattam – háromezer betű van abba a kevés írásba, én pedig minden betűt csókkal terítettem be – gondolod-e mennyi volt az a csók? pedig még a tisztáját is sorra csókoltam, mert ott is járt az a grátikai kéz, amelyet én bálványolok...”

Csokonai novemberben tért vissza Komáromba, s apja pecsétgyűrűjével eljegyzi Lillát. A szülők aligha tudtak e titkos eljegyzésről. A költő a *Hálaének a Vénus oltárán* című versében meg is énekliz az első jegyesi csókot:

Ah, kedves szók!
Ah, édes csók!
Eget verek fejemmel.
Ah, áldott légy,
Több jót is tégy,
Cipris! beteg lelkemmel.

Csokonai ezután ismét vándorbotot vett kezébe, s az esztendő hátralévő részét, sőt 1798 elejét is utazásokkal tölti. Állást keresve a Dunántúlt járta, s még Festetics grófot is fölkereste, hogy „...tisztelettel és alázatossággal professzori hivatalra” ajánlja magát. Keszthelyen kapta kezéhez Lilla levelét, melyben hűségéről biztosította őt:

„Kedves drága lélek!

Én élek és vígan. Azt hallom, az úr is vígan mulat Keszthelyen. Én az urat óhajtom várom is, mindazonáltal mikor legjobban véli az úr, akkor jöjjön. Ha soká késik, addig a Lidi is férjhez megy. Ezzel az úrnak hűséges Juliannája.”

Csokonait nem kellett kétszer kérni, Júlia-napra ismét visszatért Komáromba, hogy szerelmével ünnepelhesse meg annak nevenapját. Ezt a találkozást örökíti meg a Komárom, február 16. 1798 című versében:

A kilenc asszonykák a kettős Dunának,
Hárfákkal jövének s inneplő sereggel,
Hogy a tizediket megtiszteljék reggel,
Meghallván lantjokon e szót: Julianna!
Azonnal így kezdék kiáltani utána:
„Várjatok meg – áldott angyalok, várjatok,
Én is Komáromba megyek utánatok,
Lantos táborotokba végyetek engem is,
Julianna kedves név énelőttem is.”

A szülők azonban biztosabb jövőt óhajtottak leányuknak, mint amilyent a vándorpoéta kínált, s egy dunaalmási kereskedőhöz, Lévai Istvánhoz kívánták hozzáadni Lillát. 1798. március 20-án meg is tartották a kézfogót. Csokonai ekkor Keszthelyen tartózkodott, kétségbeesetten rohan vissza Komáromba, de a történeteken már nem tudott változtatni. Lilla, amikor Csokonai hűtlenséggel vádolja, csak annyit mondott, hogy: „Nem is bánom, nem is tehetek róla.” A költő, aki hónapokat vesztegetett álláskereséssel, most magát vádolta Lilla elvesztése miatt: „Én voltam a hibás, kedves Angyalom! Hogy ily soká késtem dolgaimmel.” A kézfogót követő napon megírta búcsúlevelét:

„Lilim! Én tégedet még most is halálból szeretlek: mégis, Lilim! az, szeretett Lilim! ez a levelem utolsó hozzád az életben. Most zárom be végképpen azt az édes barátkozást, mellyel veled szinte kilenc hónapig kóstoltam, s azt az örömet, melyért irigyeim lehettek az angyalok. Most látod még egyszer, és többé nem, annak a hívó kéznek vonásait, mely tiédde kérkedett, mely a te kezeden örökös bírásával kecsgette magát!...

Elmegyek Keszthelyre és csak édes emlékezetet viszem el magammal. Üres lesz az én szobám tetőled: de szívemben mindenkor jelen leszel. Elmegyek Keszthelyre, te pedig Almásra ... légy oly boldog, hogy én soha eszedbe ne jussak...

Isten hozzád! – Csókollak – még egyszer – a legutolszor csókollak – Ah, elvesztett kedves Lillám Komárom, Mart. 21. 1798.

*Isten hozzád!
Professzor Csokonay."*

Komáromból való távozása után Csokonai 1798 márciusától 1800 februárjáig somogyi barátainál és a csurgói iskolában tartózkodott. Kétévi dunántúli segédtanárkodás után tért vissza Debrecenbe. 1802-ben azonban ismét Komáromban találjuk. Itt rendezte sajtó alá *A tavasz* című munkáját, melyet Kleist nyomán fordított magyarrá.

Kunszery Gyula véleménye és a szájhagyomány szerint Csokonai ekkor Lillát is meglátogatta Dunaalmáson. A község, amely alig tizennyolc kilométerre fekszik Komáromtól, a városba jövet és menet is útjába esett. Találkozásuk és egyben búcsújuk emlékeként adta át Lévai Istvánnénak *A szépség ereje a bajnoki szíven* című kis kötetét, a következő ajánlással: „*Elfelejthetetlen Angyalom! Vedd ezt a Könyvet Azzal a Szívvel, amilyennel ajánlom, s emlékezz meg Írójáról, Aki miattad siet a halálhoz, és akit te hidegbben fogadsz, s mintsem érdemelné. Éljen vígan!*

Csokonai."

1905-ben, Csokonai halálának századik évfordulóján rendezett emlékünnepeken megjelent Debrecenben a *Komárom vármegyei és Városi Múzeum Egyesület* küldöttsége is, és a magát „komáromi poétá”-nak valló költő sírjánál Alapy Gyula a következőket mondta „Babért hoztam Lilla sírjáról. Vedd, fogadd ezt úgy, mintha Lilla fonta volna szomorú homlokodra akkor, az első találkozás után vett megható búcsúzásnál az ifjú álmok idején. Babért hoztunk. Kit illetne ez jobban, mint Téged, első nemzeti költőnket. Magyar költő voltál, e szóban elmondtam sorsodat. Ami életedben nem jutott pályabérül, legyen haláloedben. Tiéd a babér, mely senkit igazabban nem illetett volna, mint Téged, Csokonai Vitéz Mihály.”⁹

Hogy ki volt boldogtalanabb? A 32 éves korban tüdőbajban elhunyt költő, vagy a 78 éves, gyermektelen, mindenkitől elhagyott Végh Mihályné, (Lilla második férje Végh Mihály hetényi prédikátor volt) nehéz eldönteni. A költő még láthatta Lilláját – lelki szemeivel – halálos ágyán is. De mi maradt Lillának? Csak az emlék, amely végigkísérte hosszú és fájdalmas életútján. Csokonaival eltávozott az, akit szeretett, és akivel egykoron a boldogabb jövőről álmodozott a komáromi Duna-szigeten. De úgy érezzük, hogy az utolsó órájában Lilla már Csokonai kezét fogta.

A halál felé induló Lilla utolsó szavaival és gondolataival Csokonaira emlékezett: „*Ezt a a zsoldárt a benne levő Lilla-dalokkal a fejem alá tegyétek, Csokonai emlékei ezek. – Ezt a gyűrűt Csokonai adta, velem temessétek el.*”

Már alig mozdult az ajka, szinte hangtalanul rebegi a szavakat, és lelke már Csokonait öleli magához:

*Bájoló lány trillák!
Tarka képzetek!
Kedv! Remények! Lillák!
Isten véletek!
(A reményhez)*

Dr. Szénássy Zoltán

⁹ Múzeumi Értesítő. Komárom 1905.